

HAJNAL GÉZA

„Bónis jó koponya volt, és ami nem járt együtt ezzel, rendes gyerek”

OTTLIK GÉZA ÉS MISTÉTH ENDRE

Írásomban az *Iskola a határon* és a *Buda* című regények egyik mellékszereplőjével, Bónis Ferivel foglalkozom. Bemutatom, miket írt róla Ottlik Géza, s összevetem ezeket az idézeteket a szereplőt ihlető Mistéth Endre életpályájának néhány mozzanatával. Mindezzel a Széchenyi-díjas építőmérnöknek és az íróval való barátságának is szeretnék emléket állítani, valamint ösztönözni szeretném az Ottlik Géza műveivel foglalkozó irodalomtudósokat e kapcsolat irodalmi lenyomatainak továbbgondolására. Ugyanakkor nem célom a téma irodalomelméleti boncolása, a valós és a fikciós regénymotívumok filozófiai mélységű vizsgálata.

A regényírók pontosan tudják milyen bonyolult folyamat a „szereplőválogatás”. Egyáltalán nem biztos, hogy bármilyen szerep jut a szerző rokonainak, barátainak, ismerőseinek. Legalábbis az író eredeti szándéka szerint. Mert a tudatalattiban játszódó folyamatok eredményeként, lehet, hogy mégis behív valakit, ha csak egy jelenet erejéig is. És az is esetleges, hogy mindez mennyire érdeklí az olvasóközöniséget. (A történelmi regényeknél is felvetődhet, hogy léteznek-e egyáltalán „valódi” szereplők, nem csak mintázatok, archetípusok stb.) Vannak azonban olyan regények, amelyeknek szereplőiről folyamatos a találgatás, így például Kosztolányi *Édes Annája* (a főhős mellett Moviszter doktor alakja is sokakat foglalkoztatott, de az *Aranysárkány* és a *Pacsirta* szereplőiről is gyakori a diskurzus ebből a szempontból), vagy Ottlik Géza *Iskola a határon*-ja. Nem egy esetben az írók maguk (vagy a feleségük, például Kosztolányiné) is hozzájárultak ahhoz, hogy regényük hősei, helyszínei a kultuszok világába sorolódjanak.

Ottlik *Iskolája* a XX. századi magyar próza meghatározó műve, s máig nem csökken népszerűsége. Folyamatosan születnek az elemző tanulmányok és a könnyedebb hangvételű cikkek, akár egy-egy mozzanatról is. Ezek között rendre felbukkan a szereplők kiléte. Hévízi Ottó is foglalkozik ezzel a kérdéssel *Ottlik-veduta* című, Jakus Ildikóval közösen írt könyvükben: „Kritikusok, értelmezők egyszerű, ám kedvelt kártyajátéka volt mindig is latolgatni, kik lehetnek Ottlik figuráinak modelljei. Jól ismeretek e leginkább a Csapd le csacsi!-ra emlékeztető játék ütései: Bébé az Ottlik, Örley a Medve, Szeredy a Koromzay Dénes, esetleg Sándor Károly Dániel.”¹ Hévízi emellett utal Ottlik azon állítására is, hogy valamennyi szereplőjét önmagáról mintázta.

Mivel a mű egy zárt közösségről szól, megszámlálható (n darab) szereplővel, így még inkább megfejthető feladatként tekintik sokan a „fiktív szereplők = valódi szereplők” egyenletet. Kézzel írt iskolai névsorokat mutatnak be, s megvannak a biztos tippek, a lehetséges verziók és a homályban maradó hősök. A „nagyon valószínű”, „szinte biztos” csoportot fémljezi Bónis Feri figurája, akinek ihletője Mistéth Endre

¹ Hévízi Ottó – Jakus Ildikó: *Ottlik-veduta*, Kalligram, Pozsony, 2004, 224.

volt. A kalandos életű mérnök méltatói is rendre megemlítik az azonosságot. Hiszen valóban osztálytársak voltak Ottlikkal Kőszegen, valóban Mistéth tanult tovább egyedülként a Műegyetemen, s az író a *Budában* is több esetben utal barátjára. (Az *Iskola a határon* és a *Buda „kölcsonhatásairól”* számos tanulmány született, utóbbit az előbbi regény újraírásának, kiegészítésének is szokás tekinteni.)

Merthogy jó barátok voltak és azok is maradtak életük végéig, ezt több forrásból is tudhatjuk. A rendszerváltozás után az író első monográfusától, Szegedy-Maszák Mihálytól idézek: „Noha munkámhoz nagyon kevés életrajzi adatot használtam föl, egyes esetekben megvilágító erejűnek bizonyultak az ilyen vonatkozások. [...] Hálával gondolok azokra a beszélgetésekre, amelyeket magával az íróval folytattam, s köszönettel tartozom legszűkebb baráti körének, elsősorban dr. Szendey Bélánének, Szunyogh Lászlónének, Bozóky Geyzának, Koromzay Dénesnek és dr. Mistéth Endrénének szóbeli vagy levélben megfogalmazott közléseier.”² Ottlik maga is leltárba vette legjobb barátai névsorát az Örley Istvánról a rádió számára írt rövid szövegében: „A katonaiskolában nekem Bauer Pali volt a legjobb barátom, nekem Bozóky Géza volt a legjobb barátom, nekem a Dani, a Bébé, a Stike, a Lexi, a Mistéth Bandi volt a legjobb barátom.”³

És hogy Mistéth Endre idős korokban is ott állt Ottlik mellett, azt az író a *Budában* is elárulja: „Szokás szerint Hilbert ébresztett azzal, hogy visznek ki Bónis Ferivel Budakeszire. Mindig szerda reggel kellett jelentkezni a kórházban kalcium-utókezelésre.”⁴ Míg az ehhez az emlékhez kötődő álomban Bónis autója lent állt az utcán, indulásra készen, Bónis abban a felsorolásban is előkelő helyen szerepel, amelyben Ottlik arról vall, kik nélkül nem tudta volna elképzelni a továbbtanulást a kőszegi cőgeráj után. No, de mindez még nem indokolná Mistéth alakjának megidézését, ám sokkal több olyan fontos mondandója volt a rendkívül tudatos Ottliknak, amihez szüksége volt Bónis Ferire a barát emlegetésén túl. Olyan dolgot eddig nem fedeztem fel az egyre terebélyesebbé váló szakirodalomban, amely megvizsgálta volna, mit írt Ottlik Mistéthről, s ez mennyire fedhette a valóságot. Erre teszek kísérletet a következőkben.

Időrendben haladva az *Iskola...* előzményével, a *Továbbélőkkel* kell kezdenünk a vizsgálódást.⁵ Több szereplő más néven szerepel, mint az *Iskolában* (például a főszereplők, Medve és Both), és jó néhányan pedig hiányoznak, mint Bónis. Mivel a történet is jóval szűkre szabottabb, ezért nem is feltétlenül kell megjelenniük, de néhány apró mozzanat, aminél a nagyregényben Bónis tűnik fel, a *Továbbélőkben* Cholnokyhoz kötődik. Ilyen téma az algebra és a rádiózás. Ám Cholnoky Ottlik más novelláiban is szerepel, és azok alapján semmiben sem azonosítható Bónis Ferivel, illetve Mistéth Endrével. Persze, ez sem jelent semmit. Számtalanszor előfordul egy író pályáján, hogy ugyanazzal a névvel illet egészen más szereplőket. (Végletes ellenpélda Jókai, aki egy regényen belül felejtette el, hogy hívták az elején a hősét, így ugyanazt a szereplőt két néven nevezte.) Valószínűleg nem tévedünk nagyot, ha azt feltételezzük, hogy Ottlik tudatosan nem szerepeltette regénye első változatában Mistéth Endrét, még csak utalásképpen sem. Ennek pedig az az egyszerű magyarázata, hogy a

² Szegedy-Maszák Mihály: *Ottlik Géza*, Kalligram, Pozsony, 1994, 11.

³ Ottlik Géza: *Rádió*, Magvető, Budapest, 2012, 297.

⁴ Ottlik Géza: *Buda*, Európa, Budapest, 1993, 113.

⁵ Ottlik Géza: *Továbbélők*, Jelenkor, Pécs, 2013.

miniszterségig jutó barátját, a kéziratának leadása előtt letartóztatták, és az első magyarországi koncepció perben elítélték. Az író remek konspirációs képessége legendás óvatossággal párosult (például csak a Vérmezőn volt hajlandó bizonyos dolgokról diskurálni), így kizárható, hogy bajba jutott barátját emlegesse nyilvánosságnak szánt szövegben.

A *Továbbélők* visszavétele a kiadótól és tovább érlelése is nagyban hozzájárult az *Iskola a határon* kultuszához. A kádári konszolidáció éveiben persze egészen másképpen olvashatták a régi kadétek társuk sorait (tudniillik hogy szerintük Ottlik elárulta őket), mint mondjuk a nyolcvanas években az én nemzedékem, ám 1959-ben már nem volt akkora kockázata a börtönből 1955-ben szabadult barát gyakori emlegetésének a kibővített regényben.

Az első utalás Bónisra az *Iskolában* így szól: „Az építész Bónis Ferin kívül, a hülye Zámencsik Bélát nem számítva, csak mi ketten voltunk civilek az egykori évfolyamunkból, Medve meg én.”⁶ Ugyanez a tartalom kicsi módosítással így hangzik a *Budában*: „Már megegyeztünk, hogy hárman, Medve, Bónis meg én, nem megyünk érettségi után a Ludovikára, Telbisz felment, alkalmatlannak minősít majd további katonai nevelésre.”⁷ Majd még egy fontos részlet a *Budából*: „Felkészültem rá magamban, hogy majd egyetemre kell járnom. (Például Bónis Ferivel a Műegyetemre...)”⁸

Időzzünk el egy kicsit az író állításainál: ha Ottlikban valóban felmerült, hogy a Műegyetemre iratkozik be – ismervé így az ott indított képzéseket, szakokat –, ne tudta volna barátja valódi foglalkozását? Kicsi az esélye. Inkább arról lehet szó, hogy egyrészt nem akarta túlmagyarázni Bónis Feri végzettségét, másrészt mégsem kívánta tökéletesen lefedni a valóságot. Az építész mindenki számára érthető foglalkozás, míg a mérnök emlegetésekor menetrendszerűen érkezik a kérdés: „na, de milyen mérnök?” Mistéth szakmájának hagyományos elnevezése a *kultúrmérnök* éppen kimenőben volt a divatból, a ma használatos *építőmérnök* pedig még nem vált szokássá. (A közéletben alig tudják néhányan a két szakma, építész/építő különbözőségét, csak a szakmabeliek, rokonok, barátok tudják pontosan, mivel foglalkozik egy mérnök. Ottlik egészen biztosan tudta.) Ha pedig leírja, hogy a barátja hidász, azzal már tényleg egyértelművé teszi a kiletét. Érdeemes tisztáznunk, hogy miért volt szüksége a fenti idézetekben Bónis emlegetésére. Véleményem szerint azért, mert ez a kérdés, ki lett civil, és ki maradt katona, különösen fontos volt Ottlik számára. Nem akart egyedül maradni a döntésével. Medve a legjobb barátja, és Bónis is igen közel állt hozzá. Így ők együtt képviselnek egy helyes döntést.

Önkéntes civilségük mellett a matematika, azon belül az algebra szeretete is összekötötte a fiúkat. Az iskola hétköznapijait láttató életképekben Ottlik kétszer is említi Bónis körzójét: „Zsoldos a fésűjén szájharmonikázott elöl, Bónis nagy agyagrögöket feszegetett le a bakancsáról a falikörzű hegyével, Colalto a kenyereit rágta melletttem.”⁹ „A tízórás nagy szünetben szétfutott a hír, hogy elmarad a délutáni gyakorlat. Az orvosi vizit és a tízóraikiosztás után gombozni kezdtünk Colaltóval, a tanszerládája vízszintesre támasztott fedelén. [...] A kályha tetején megint gyorsabban kezdett

⁶ Ottlik Géza: *Iskola a határon*, Magvető, Budapest, 1995, 8.

⁷ Ottlik Géza: *Buda*, 147.

⁸ Uo., 148.

⁹ Ottlik Géza: *Iskola a határon*, 69.

forogni Bónis körzőhegyre tűzött papírkígyója, mert újabb vödör szemet öntöttek a tűzre.”¹⁰

A körző, mint András apostol keresztje vagy Szent Erzsébet rózsái, attribútumként tartozik Bónishoz. Ő az, aki a matematikát megtestesíti. Medve összetettebb és már sokat elemzett alakja miatt nem lehet kizárólag az algebra képviselője. (A körző persze a geometria eszköztárához tartozik, de ennyire nem szigorúak Ottlik kategóriái.)

A matematika műveléséhez szükséges egyfajta játékoság is, ami szintén jellemzője Bónisnak, ez is megjelenik a hétköznapi leírásaiban, ahogy Bébé, úgy Bónis is szeretett gombozni: „Drághot rögtön Borsa után hívták be az irodába, másodiknak. Sosem volt rossz viszonyban Ötvenyivel – úgy értem, azelőtt. Sokat sakkozott vele. Jó negyedóra múlva, amikor visszajött az irodából, még tartott a délelőtti szünet, mégis majdnem mindnyájan a helyünkön ültünk. Bónis gombozott csak Kmetty Fidéllel hátul, a térképes asztalon. Colalto ceruzát hegyezett mellettem, elmerülve. Én olvastam, vagy legalábbis próbáltam olvasni.”¹¹ Bónis és Kmetty az Ötvenyi-ügy feltárásakor ütik el az időt játékkal, egyfajta felülemelkedés, távolságtartás ez a részükről, kilépés a való világból. A jelenet túlmutat önmagán, ahogy szinte mindegyik ilyen kis színes életkép többről szól, mint az elsődleges tartalma.

Ahogy utaltam már rá, Ottliknak fontos volt, hogy a hűvösvölgyi katonai főreálba együtt vonultak be Bónissal. Rögtön az első emléke hozzá fűződik, persze megint a matematikával és a játékos marhulással egybefonódva: „[...] a 8-as hálót kaptuk (szerencsésen), és azt mondja Bónis Feri szigorúan: – Számold meg a szoba sarkait, Bébé! Mi a kinkeserves istennyilának, Ferikém. Mert ez itt az első éjszakánk, és akkor igaz lesz, amit álmodok. Baromság. Röhögtünk. Megszámoltam: nyolc. Most mit vitatkoznak veled. Bónis marha jó volt algebrában. Egy dolgozatírásnál meg tudta értetni velem, még velem is, félpofával súgva, két szóból, hogy ha: Egy plusz négyzetgyök iksz szorozva Egy mínusz négyzetgyök iksszel, Egy mínusz iksz – akkor hova lettek ezek a kurva négyzetgyökök? (»Szorozd össze a baloldalt!« – És jó, tényleg!)”¹²

A következő jelenet nem véletlenül szerepel kettős zárójelben. Látszólag érdekes tapasztalatot szerzünk Bónisról – ami a humoros jelenetek egyik gyöngyszeme –, ám valójában Ottlik rendhez való viszonyáról szól.

„(Az alezredes előadásából semmit nem lehetett kihámozni, mégis kihívta felelésre az embert. Úgyhogy igaza volt a kis Laczkovicsnak, amikor a katedrán felelés helyett mű-véletlenségéből felborította a térképtartót, magára húzta a Földközi-tenger római kori térképét és alóla segítségért kiabált a bátyjának. Nem volt ugyan igaza Bónisnak – ki akarta próbálni, lehet-e a padban is cigarettázni történelemóra alatt – a hátsó falnál e célból előrehúzott szekrények mögött lehetett –, hát nem lehetett. Az alezredes észrevette a füstöt, kihallgatásra rendelte Bónist és a mellette ülő Czakót is; kaptak mind a ketten egy nap szigorított fogdát. Néha csúnya, teljes felfordulás lett az óra vége. Mármint, ezt én se szerettem nagyon, Szeredy se; de amikor Borsa egyszerre csak lelki prédikációt kezdett tartani Bónis Ferinek, aki szeretett tapasztalati kísérletekkel dolgozni (mint az empirikus cigarettafüst-próbával is),

¹⁰ Uo., 139.

¹¹ Uo., 112.

¹² Ottlik Géza: *Buda*. 67.

hát ezt nem hagytuk. Nem kértünk pont Borsa nemeslelkűségéből. Borsa sietve visszavonult. Még Drágh sem állt a pártjára. Rosszkedvű volt az istenverte növénygyűjtő miatt.)”¹³

Tehát Bónis szerette a tapasztalati kísérleteket, és a vájtfülükek ebből érzékelhetik, hogy mégsem a matematika felé, hanem a matematikát felhasználó tudomány irányába fog orientálódni. A mérnök és a fizikus tartoznak ebbe a halmazba.

Az *Iskola a határon*-ban Bónis algebrában való jártassága majdnem minden idézetben összekapcsolódik a Medvéhez fűződő barátságával is. Both Benedek legjobb barátai Medve és Szeredy (a *Budában* már Hilbert is melléjük csatlakozik). Ha szociometriai hálót szerkesztenénk, Bónis Medvének erős kapcsolata, míg Both számára is fontos, de gyengébb kötésű. Mindkét idézetnél a Medve, Bónis, (Drágh) felsorolás hasonló a civillé vedlésnél látott, Medve, Bónis, Bébé felsoroláshoz.

„Szünet után, az első órán Medve aztán rosszul felelt algebrából. Számtan helyett ósz óta algebrát tanultunk. Egy új órnagy tanította. Dancsónak hívták, répavörös orrú vadember volt, olyan szigorú, hogy mukkanni sem lehetett az óráján. Osztogatta az elégteleneket, jég-hidegen adott elő, jég-hidegen vezényelt vigyázzt a legcsekélyebb zajra, és hagyott állni bennünket tízpercekig. Medve különös módon az algebrába valósággal beleszeretett. Drágh, Bónis Feri meg ő értették csak. Mindenfélet meg tudott magyarázni az embernek, és lelkesen magyarázta. Dancsó órnagy mégis azt hitte róla valahogyan, talán az ábrázatáról és a magatartásából ítélve, hogy nem sokat tudhat.”¹⁴

„Medve mondott valamit és fölírta. Dancsó bölintott, gúnyosan, mint mindig, kérdezte őt tovább, aztán egyszer csak azt mondja, ugyanolyan arccal:

– Köszönöm. Leülhet. Jeles.

Még ránk is mordult valamit: »Aki nálam jelest akar, annak nem elég az anyagot tudni. Annak így kell tudni.« Tátva maradt a szám. Borzasztóan megkönnyebbültem. Attól fogva őszinte hálát éreztem a rezes orrú Dancsó órnagy iránt.

Medve egy szikrányit sem. Szóba hoztam neki később egyszer. »Azért a maga módján csuda egy igazságos ember« – mondtam.

– Kicsoda?

– Dancsó.

– Ló! Ronda állat – mondta Medve.

Csak ketten álltak jelesre algebrából, ő és Bónis Feri. De hát Medve ilyen hálátlan dög volt.”¹⁵

Mindkét részletben fontos Dancsó órnagy alakja, illetve, az a légkör, amit maga körül teremtett. Figyelemre méltó körülmény, hogy a növendékek ebben a közegben, ennek a tisztnek az uralma alatt szerették meg az algebrát, és ebben a környezetben tudtak kiválóan teljesíteni.

Az előbbi két idézet után kicsit más megvilágításba kerül a következő jelenet:

„A sok taszigálásban végül besodorták egy jó zuhanyhoz. Bónis, aki melléje került, megkérte, hogy szappanozza be a hátát. Ezt mindig Schulze vezényletére csinálták; a lármás és szabad Bognár-féle fürdőben nem kellett volna; de megszokták már. Schulzéval persze nem volt ilyen sűrű gőzfelhő; ő mindig megállította a gépéssel a forró vizet, és langyossal, hideggel váltogatta. Bónis, miután Medve rendesen beszappanozta a lapockáit, viszonzásképpen csak úgy tessék-lássék szétkent az újonc hátán egy kis habot, aztán otthagya. Medve

¹³ Uo., 83.

¹⁴ Ottlik Géza: *Iskola a határon*, 167.

¹⁵ Uo., 193.

nem bánta, de nem is örült neki. Érezte Bónis lagymatag tenyerén, hogy mennyire unják őt.”¹⁶

Látszólag érdektelen, hogy ki lett Medve párja a szappanozásban, nem gondoljuk Bónis-specifikusnak, de a *Budából* a következő részlet még egyértelműbbé teszi a két fiú összetartozását: „Az őrnagy persze Medvéhez fordult: »Tanulnak? Mit csinálnak?« – Ehhez semmi köze. Azt, amit jólesik. Medve felhúzott szemöldökkel meredt rá: »Feliratkoztunk fennmaradásra, őrnagy úr!« – mondta. »Úgy? Csupán? És maga! Maga is?« – kiabált rá Bónisra, már fojtott dühvel. Bónis Feri szintén mondhatta volna, hogy készülnek algebrából, de soha nem hagyta cserben Medvét. »Én is, őrnagy úr. Csupán fennmaradók vagyunk!« – Így hát Bekény letartóztatta mind a kettejüket. Csupán! Fogdába, azonnal.”¹⁷

A közös büntetésen kívül a jellegzetes sapkaviseletben is az elsők között követte barátját Bónis Feri: „Medve sapkaviseletét néhányan – Bónis Feri, Palugyay, Zsoldos, sőt már alsóbb évesek is – utánozták. Fél kézzel tette fel, tenyérrel meghúzta a tarkóján.”¹⁸

És az algebrán, civilségen túl a felnőtt Ottliknak oly kedves rádiózásban is elől járt két barátja: „A rádiózást Edelényi százados lelkesítő előadásai nyomán Medve és Bónis Feri kezdte el karácsony után, s azóta már öt-hat összeeskábált detektoros készülék volt forgalomban az osztályban. Csodálatos módon java részük szólt is. Terjedt tovább a járvány. A bécsi adó már működött.”¹⁹ Ottlik Géza magát az eszközt is nagyon szerette, különleges találmányként tekintett rá, ahogy erről Salamon Istvánnak nyilatkozott egyik utolsó interjújában. Magán a szerkezeten kívül az is nagyon izgatta, hogy milyen adókat tud fogni, már felnőttként Gödöllőn különféle antennákkal is próbálkozott. Ezen túl persze rendkívül érdekelt a rádiózás mint új műfaj is. Erről ifjonti hévvel két tanulmányt is közölt, amiket idős korában már nem tartott érvényesnek. Lényeges, hogy rádiós pályáját, amin többek között Cs. Szabó Lászlóval indult, 1947-ben ugyanaz a kialakuló diktatúra törte derékba, mint amelyik Mistéth Endrét börtönbe juttatta.

A Medvével való kapcsolat rögzítése után nézzünk egy fontos jelenetet, melyben Bónis Feri önmagában érdekes. Látjuk egyrészt, hogy jó a memóriája, másrészt közösséget teremt az énekléssel és a tudásával.

„Tíz óra után indult a vonatunk, s reggelre ért Budapestre. Négy nagy harmadosztályú pullmankocsi volt lefoglalva a transzportunknak. Bónis Feri vacsora előtt ordítva énekelte az állomások neveit, tanszerládáján ülve. Isten tudja, honnét, előkerült egy menetrendje. Még szeptemberben kellett, hogy magával hozza, erre a célra. Betéve tudta a hosszú névsort; jó feje volt. Mi is megtanultuk, és fújtuk vele együtt; Medve harminc év múlva még majdnem hibátlanul tudta.

Győr, Győrszentiván, Nagyszentjános, Ács, Komárom, Szőny, Almásfüzitő, Tata, Tóváros, Vértesszőlős, Tatabánya. Colalto a fülsiketítő bömbölésben és teljes felfordulásban a hiánycédula-gyűjteményét rendezgette Laczkovics Sándorral összehajolva, a legnagyobb lelki nyugalommal. Mióta újrakezdte a gyűjtést, a nagy Laczkovicsot is bevonta, és már majdnem annyi darabja volt, mint amennyit Schulze eldobatott vele annak idején. Zsoldos az »Ó,

¹⁶ Uo., 144.

¹⁷ Ottlik Géza: *Buda*, 96.

¹⁸ Ottlik Géza: *Iskola a határon*, 183.

¹⁹ Uo., 158.

Shinaniki Da« után megint visszatért kedvencéhez: »Itt van az új – medvetánc – medvetánc – medvetánc!«²⁰

Néhányan Bónissal tanultuk és szavaltuk tovább a menetrendet. Bicske, Herceghalom, Bia-torbágy, Törökbálint, Budaörs, Kelenföld, Ferencváros, Budapest! Keleti pályaudvar! Szabó Gerzsonék megint énekelni kezdtek a hátsó ablaknál, és ez aztán elnyomott minden más zajt. »Őrmester úr, kapitány, Nem parancsol ezután, Rapporra!«²⁰

Bónis az arca a menetnek, amely töretlenül halad a szabadság felé konkrét és átvitt értelemben egyaránt. E mellett ő tudja elhelyezni magukat a térképen, hogy hol is járnak egyáltalán.

Bónis minden bizonnyal szeretett énekelni, ahogy a következő jelenetben is ő kezdi a nótát:

„– Bagatell – mondta Szeredy Dani. Röhögtünk. Bagatell – mondtam én is. Röhögtünk Szeredyn, röhögtünk Medvén, röhögtünk Balabánon, sárgalábú istenit az anyjának. Potomság. Aztán a tanteremben egyszer este Bónis énekelni kezdte szórakozottan:

A töröknek!

Tar a koponyája!

Tata-tamtam, váltig borotválja! Merényi nótája volt ez. Medve Drághgal sakkozott, felnézett. Mások is felnéztek egy pillanatra. De semmit sem gondoltunk.²¹

Természetesen itt is többet jelent önmagánál a pusztá esemény, amit az utolsó mondattal árul el a szerző. Mindnyájan Merényire gondoltak, arra az időre, amikor az ő terrorja alatt álltak, ugyanakkor ezt ki akarják törölni az emlékezetükből. A paradoxon feloldhatatlan, hiszen azzal, hogy Ottlik leírta, jelzi, hogy nem lehet elfelejteni. Ez a nóta Merényié.

Bónis Feri egy olyan jelenetben tűnik még fel, amelyet Ottlik szintén fontosnak tarthatott, hiszen erről is kétszer, az *Iskolában* és a *Budában* is beszámolt. Egyelőre nem tudtam megfejtetni Bónis szerepének jelentőségét a dunai hajózásnál, annyi kapcsolódás látszik csupán, hogy Mistéth Endre apja tengerésziszt volt.

„Este, a hajón, amikor Marcell takarodófélét csinált, ahogy Ercsit elhagytuk, s a termekben, a körbefutó pamlagokon meg a kabinokban leheveredtünk, ki hogy tudott, őrséget kellett volna állnia valakinek. Tulajdonképpen két embernek. Medve lealkudta Marcellnál egyre, aztán tétován kijelölte Bónis Ferit. »Miért éppen én?« – Azért! – mondta Medve. Névsor szerint próbálta, de hát mégis taláломra volt ez. Bónis pofákat vágott, vitakozott. Láttam később, hogy Medve mégis aludni küldi, és maga megy fel a fedélzetre. Tíz órára járt az idő. Szép, nyári éjszaka volt, úsztunk csöndesen lefelé a Dunán.²²

„»És azt a nyamvadt Serpolette-könyvet se találtam, baszd meg« – mondta Medve a hajón. Mire kellett neki? Kellott, hát kellott. (Azt tudtuk jól Szeredyvel, hogy mi volt Medve marhulásában a cisztercita gimnáziummal.) »Anyám beszélt a főigazgatóval is.« Elégé elhallgattunk mind a hárman, csönd lett, amíg Bónis fel nem rohant valahonnét, zajosan: »Itt ültek, úgyis fent vagytok, minek kell nekem őrséget játszani?« – Medve szolgálatvezető volt, kettős őrszemet kellett volna kijelölnie, lealkudta Marcell főhadnagy úrnál egyre, Bónis már vitázott, hogy miért éppen ő kezdje, névsor szerint, gondolta Medve, de most csak annyit mondott Bónisnak: »Feküdj le.«

»Hulla álmos vagyok!« – mondta Bónis.

»Jó. Ébreszd fel Borsát. Vegye át.«

²⁰ Uo., 154.

²¹ Uo., 218.

²² Uo., 224.

Dehát vagytok hárman is!«
»Mi más őrzünk itt? – mondta váratlanul és erélyesen Szeredy. – »És ne toljunk ki pont Marcell Karcsival« – tette hozzá.
»Jó, az igaz« – dűnnyögte Bónis, és ásítózva elballagott.”²³

Medve, Szeredy, Bébé itt az aktuális hármas, akik valami más őriznek. A Serpente jelentőségét a Jakucs–Hévízi páros taglalta könyvében, Bíró Lajos regényéből vettett például a Schulze név. Ottlik Géza számára a hajó mint szimbólum és mint valóságos tárgy is sokat jelentett, előbbire példa a címadásban a *Hajónapló*, utóbbira a következő idézet:

„A fene se bánta Lexit, a Gordon lányokat, a Kormoránt (amely egyébként az élet kevés jó dolgai és a nagyon kevés makulátlanul, bepiszkolatlanul megmaradó jó dolgai közé tartozott. Lexi nyaranta nemcsak felvett matrónak, hanem – június–augusztusban, nekik az Akadémián, négy évig, ilyenkor hadgyakorlatuk volt – néha hetekre rámbízta és Bónis Ferire a hajót). Nem voltam felkészülve Buda elvesztésére.”²⁴

Bónisnak az éjszakai őrséghez nem fűlött a foga, ám vitorlázni annál jobban szeretett.

A fenti citátumokkal az életképektől indultunk az algebrán át a rádiózásig, illetve ezekkel egybefonódva Bónisnak a Medvével való barátságáig jutva. Ahogy említettem, nem törekedtem teljességre az idézetválogatáskor, talán ennyi is elegendő ahhoz, hogy képet kapjunk Bónis Feri legjellemzőbb tulajdonságairól. Jófejű fiú volt, kimagasló matematikából, vidám, humoros. Szeretett énekelni, bizonyos dolgokért nem lelkesedett (éjszakai őrség, Medve hátának szappanozása). Nézzük ezután Mistéth Endre civil életpályáját, és azokat az elemeket, amelyek összekapcsolhatók az Ottlik-művek rá vonatkozó részleteivel.

Mistéth Endre az 1930/31-es tanévben lett a m. kir. József-műegyetem mérnök osztályának (régén a kar megfelelője) hallgatója.²⁵ Abban az időben a hatos volt a legjobb osztályzat, Mistéth az *Analízis és algebra* című tárgyból az első évben „csak” ötös volt. Ez önmagában nem jelent semmit, nem lehet egy ember teljesítménye alapján általánosítani, de mégis elgondolkodtató, hogy a katonaiskolában kimagaslót nyújtó fiú nem tudott a Műegyetemen is a legjobb lenni. (Számos oka lehet, vizsgadruk stb.) Ám mechanikából egyből hatossal kezdett, és kísérleti fizikából is! Egyetlen hármasa pedig rajzból volt, ez is jelzi, hogy nem az építészet lett volna számára az ideális pálya. A felsőbb évfolyamokon aztán a Hídépítéstan volt az egyik fő tárgy, amiből rendre hatosokat szerzett.

Az egyetem elvégzése után előbb tervezőként dolgozott, majd 1940-től tanársegéd, 1946-tól adjunktus lett alma materében. A háborús károk helyreállításából is kivette a részét tudásával, ő volt a tervezője a Mancsi hídnak (pontonhíd a Margit híd helyett), illetve a szintén ideiglenes megoldásnak szánt Kossuth hídnak, mely a Batthyány tér és a Kossuth tér között ívelt át a Dunán. Tehetségére többen felfigyeltek,

²³ Ottlik Géza: *Buda*, 31.

²⁴ Uo., 80.

²⁵ *BME Építőmérnöki Kar Nappali tagozatos hallgatói törzskönyvek* (BMEL VIII. 103/f. XXXVI. kötet 86. lapszám) (Köszönet Batalka Krisztinának a BME levéltár Mistéth Endréről szóló anyagának összegyűjtéséért!)

így 1945-ben államtitkári megbízást kapott Tildy Zoltán kormányában a Kisgazdapárt delegáltjaként, majd Nagy Ferenc kormányában 1946-tól újjáépítési miniszter lett.

A kommunista hatalomátvétel részeként bonyolították le az első nagy koncepcióst, mely a Magyar Közösség nevű szervezet tagjai ellen irányult. A tagok a független Magyarország megteremtéséért küzdöttek mind a barna, mind a vörös diktatúrával szemben. Az egész ügy történetét Szekér Nóra dolgozta fel doktori értekezésében,²⁶ melyből több részlet tudható meg Mistéth Endréről is. Az irodalomhoz való viszonyáról például az, hogy a Közösség tagjai a kor írófenegyerekének, Szabó Dezsőnek nagy tisztelői voltak, s az ostrom utolsó napjaiban elesett írók Mistéthék temették el ideiglenes sírba a Rákóczi téren. (Érdemes megjegyezni, hogy Ottlik egyik legjobb barátja, Örley István is az ostrom utolsó napjaiban halt meg.) A közösségi tagok rendkívül szerteágazó tevékenységei közé tartozott a Magyar Irodalompartoló Társaság támogatása, amit Mistéth kuratóriumi tagként is a szívéen viselt az akkori szellemi élet prominenseivel egyetemben. (Itt utalok arra, hogy a kultúrmérnök kifejezés többet jelentett pusztán elnevezésnél.) Mivel a Magyar Közösség vezetői nem döntöttek arról, hogy egységesen vegyenek részt a háború végén a németek elleni harcban, a tagok vérmérsékletüktől függően más-más utat választhattak. Mistéth a Magyar Függetlenségi Mozgalomhoz csatlakozva részt vett a fegyveres ellenállásban, főleg fuvarozásban segített (lőszert, fegyvert), valamint vészforgatókönyveket dolgozott ki a hidak felrobbantásának megakadályozására, illetve bekövetkezésük esetén a gyors helyreállításra. Látható a párhuzam Ottlikkal, aki pedig zsidókat mentett a legveszedelmesebb időkben, ezzel is példát adva, illetve mutatva, hogy az egykori katonaiskolások nem holmi „gyáva csürhe”-ként viselkedtek a vézskorszakban. Ám a kommunisták éppúgy totalitárius hatalmat akartak, mint a nácik, így a „harmadikutas” vonulatot teljes megsemmisítésre ítélték.

Mistéth a miniszteri székből börtönbe került, s összesen nyolc évet töltött a rácsok mögött. 1947-es letartóztatása után röviddel született az a jegyzőkönyv a Műegyetem rektoránál, melyben a háború utáni helyreállítást végző építőbizottság értekezletéről az alábbi bekezdés olvasható: „A MAFC tornaterem és helyiségeinek helyreállítását Mistéth volt É.K. miniszter által megígért 50,000 ft-nyi keretű munkák sorsát a T.M. Közösség a minisztériumból most megkérdezte, és erre vonatkozó akta hiányában a szóbeli ígéretnek a minisztérium nem tud eleget tenni.”²⁷ Tehát a végzése után tizenkét évvel segítséget ígért anyaintézményének, de a politika közbeszólt. Több visszaemlékezés szerint a börtönben is tervezett, sőt mérnök beosztottjai is voltak.

1955-ös szabadulása után előbb az UVATERV, majd a VIZITERV tervezője lett, számos létesítmény szülőatyjaként tevékenykedett. A gyakorlati munka mellett tudományos pályán is bizonyított, ledoktorált, majd kandidált, végül akadémiai doktori címet szerzett 1978-ban. Ám sokáig szoros megfigyelés alá vonták a hatalom részéről, s mivel a hetvenes évek elejétől ismét összejártak a Közösség tagjaival, így több állambiztonsági jelentés is született róla. Ez csak egyiptomi munkája után szakadt meg, ahol szintén hidat tervezett, ezúttal a Nílus fölé, de épült hídja Szíriában és Irakban is. Ennek ellenére egyetemi pályája csak nagyon lassan indulhatott újra. Először 1972-ben próbálták címzetes docensi kinevezéssel megbízni; a kari tanács szavazásán a 22

²⁶ Szekér Nóra: *A Magyar Közösség története*, PhD-értekezés, 2009.

Interneten elérhető: <http://mek.oszk.hu/08400/08480/08480.pdf>

²⁷ *BME Újjáépítési Bizottság jegyzőkönyvei*, 1947. január 27. (BMEL VIII. 4/d. 7. kötet)

igen mellett 13 nem szavazat érkezett, majd az egyetemi tanácson 1972 májusában a következő párbeszéd zajlott le a rektor és a dékán között:

„Következik az Építőmérnöki Kar előterjesztése. Megkérdem, hogy van-e szóbeli kiegészítés? Dékán: Egy egyetemi tanári és három egyetemi docensi cím adományozására történt javaslat. A 3. docensi javaslattal kapcsolatban kérést terjesztünk elő. Utólag olyan problémák merültek fel, amelyek alaposabb megvizsgálást és a kari tanács ilyen irányú tájékozódását igénylik. Javasolom a tisztelt Egyetemi Tanácsnak, hogy ezt az előterjesztésünket a mai napon ne tárgyalja, hanem csak az után, amikor módunkban van a kérdést alaposan kivizsgálni. Rektor: Marad tehát egy egyetemi tanári és két docensi állás. A kar dékánja kéri, hogy dr. Mistéth Endre ügyét vegyük le a napirendről. Ezt elfogadjuk, és ma nem határozunk ebben az ügyben.”²⁸

És ez még csak a kezdet volt ebben az ügyben. Hét évvel később 1979 márciusában az akkori rektor az ismételt előterjesztéskor így nyilatkozott: „Mielőtt dékán elvtársnak átadnám a szót, kérem, hogy Dr. Mistéth Endre személyére vonatkozó javaslatot vegyük le a mai ülés napirendjéről. Még nincs kellő tájékozottságunk, ennél fogva későbbi időpontban vissza fogunk rá térni.”²⁹ Nyilvánvaló, hogy valaki valamiért veszélyesnek látta Mistéth beengedését a fiatalok közé. Hiába volt már a társadalom megbecsült tagja, az egyetem egy másik szintér volt, ahová nem juthatott be akárki, még csak címzetes titulussal sem.

Végül 1983-ban címzetes egyetemi tanárnak jelölték, ekkor már nyugdíjas volt. 35 igen, 3 nem, 4 tartózkodás mellett ezt a kinevezést elnyerhette. *Méretezéselmélet* című szakkönyve minden szerkesztépetítő mérnök számára alapműnek számít, a több száz megépült létesítmény pedig kimagasló teljesítményről tanúskodik.

Hasonlóságot fedezhetünk fel Ottlik és Mistéth pályáivében is. Ottlik az irodalom élcsapatának, a Nyugat harmadik nemzedékének tagjaként tekinthetett önmagára, megjelent novellái, rádióműsorai után az elhallgatás évei következtek, s csak jóval az *Iskola a határon* megjelenése után léphetett fel a képzeletbeli írói trónra, miután egy teljes nemzedék pajzsára emelte, s a nyolcvanas évek közepétől a legrangosabb állami díjakkal is elismerték munkásságát. Mistéth Endre életében a gyors előrejutást követően a börtön jelentette a hullámvölgyet, ami után kitartó munkával, szakmája magasszintű gyakorlásával szintén a legmagasabb állami kitüntetések birtokosa lett. Ottlik és Mistéth: egy Kossuth- és egy Széchenyi-díjas növendék a cőgerájából. Két bátor és vidám férfi. Mistéth Endre elítélése előtt a népbíróságon adott szellemes válaszát akár Ottlik Géza is írhatta volna: „Arra a kérdésre, hogy mégis, miért jártak az én lakásomra közösségi tagok, egészen őszintén kell válaszolnom: azért, mert jó fekete-kávém, remek konyakom volt.

²⁸ BME Egyetemi Tanács jegyzőkönyvei 1972. március 27., május 29., 1979. március 26., 1983. március 14. (BMEL VIII. 5/b. 8., 18. és 24. doboz)

²⁹ Uo.